

кандидат історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних галузей
історичної науки Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького,
e-mail: krz_crk@ukr.net

ПОДІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр. НА ЧЕРКАЩИНІ В МЕМУАРАХ ДЕРЖАВНИХ І ВІЙСЬКОВИХ ДІЯЧІВ

У статті розкривається роль мемуарних джерел у з'ясуванні регіональних особливостей подій Української революції 1917–1921 рр. На основі залучення мемуарів державних і військових діячів УНР і Гетьманату висвітлюється перебіг революційних подій на Черкащині – одному із регіонів розгортання національно-визвольної боротьби за українську державність.

Ключові слова: мемуари, революція, джерело, Черкащина.

Постановка проблеми. Важливою складовою джерельної бази досліджень подій Української революції 1917–1921 рр. є мемуарні свідчення їх безпосередніх учасників, які ще до закінчення визвольної боротьби почали з'являтися в еміграції. Динамічний перебіг революційних процесів 1917–1921 рр., позначених перемогами і поразками, умови емігрантського життя стали сприятливим середовищем для створення значного масиву спогадів сучасників про ще свіжі в пам'яті тогочасні події в Україні.

Особливого значення набули мемуари державних і військових діячів Української Народної Республіки та Гетьманату, в яких крізь призму особистісного сприйняття відображені явища, події і постаті доби Української революції. Актуалізує проблему й те, що, незважаючи на певний суб'єктивізм і політичні уподобання, спогади учасників і очевидців тих подій містять чимало інформації, особистих вражень і спостережень, які відсутні в архівних документах і матеріалах періодичних видань.

У цьому контексті не менш важливе значення мемуари мають для дослідження регіональних особливостей подій революції. Сповна це відноситься і до Черкащини, яка у 1917–1921 рр. була одним із регіонів розгортання національно-визвольної боротьби за українську державність, а її населення активно включилося у державотворчі процеси. Видається цілком закономірним, що перебіг революційних подій на території краю знайшов відображення в мемуарах провідних державних і військових діячів, що підсилює вагомість вміщених в них характеристик та оцінок.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізуючи останні дослідницькі напрацювання і публікації з окресленої проблеми, доцільно умовно виділити дві групи праць, в яких: 1) розглядаються методологічні та методичні засади використання мемуарів у наукових дослідженнях історії Української революції 1917–1921 рр. і подається огляд основних мемуарних груп та визначається їх змістовно-тематична спрямованість; 2) революційні події безпосередньо на Черкащині висвітлюються із залученням спогадів, щоденників, синтетичних праць історико-мемуарного характеру провідних діячів Української революції.

До першої групи варто віднести, передусім публікації останніх років Р. Я. Пирога, в яких приділяється увага класифікації мемуарних джерел, аналізується їх зміст і тематика, робиться інформаційно-бібліографічний огляд мемуарів у зв'язку з їх новітніми виданнями. При цьому автор вважає, що, оскільки Українська революція була концентрованим виявом протиборства різних політичних сил, то «доцільним за критерій групування мемуаристів обрати їх належність до певних ідейно-політичних таборів: українського національно-демократичного та ліберально-консервативного; радянського;

російського білого руху» [1, 31]. Як важливе джерело з історії Української революції 1917–1921 рр. Р. Я. Пиріг розглядає матеріали особового походження [2].

Грунтовністю відзначається праця Н. І. Любовець, в якій вона на основі аналізу існуючих джерел та історіографії мемуаристики доводить, що мемуарна література сьогодні розглядається не лише як джерело фактичної інформації, а й як важливий чинник культурно-історичного процесу, пам'ятка суспільно-політичної думки епохи створення. Вона зазначає, що на сучасному етапі спостерігається підвищення інтересу до культурологічного та еволюційного аспектів мемуаристики [3]. Проблеми мемуарної літератури як джерела дослідження історії Української революції 1917–1921 рр. розглядали А. О. Малик [4], В. А. Пархоменко [5].

Другу групу складають праці, в яких автори роблять спроби відтворити події Української революції 1917–1921 рр., включаючи Черкащину, на основі опрацювання історичних джерел в тому числі і мемуарів провідних державних і військових діячів доби революції. Зокрема, О. В. Дудник, досліджуючи національно-демократичні перетворення на півдні Київщини в революційну добу (березень 1917–1920 рр.), використовувала мемуари В. Винниченка, М. Грушевського, О. Доценка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, П. Христюка [6]. На підставі невідомих архівних документів і спогадів сучасників досліджував розгортання повстансько-партизанського руху на Київщині проти білогвардійських військ А. Денікіна в 1919–1920 рр. М. А. Ковальчук. Ним відтворено перебіг бойової діяльності повстанських загонів та визначено їх політичну спрямованість [7].

Характеризуючи повстанський рух в Холодному Яру та інших місцевостях Черкащини, мемуарні матеріали у своїх працях використовували В. М. Щербатюк [8], Ю. В. Митрофаненко [9], О. М. Яковенко [10], О. Л. Шатайло [11], Т. М. Швидченко [12].

Однак, у наявних публікаціях використання мемуарів носить фрагментарний характер. Праць, де б висвітлення подій 1917–1921 рр. на Черкащині ґрунтувалося на комплексному використанні мемуарних джерел до цього часу не створено.

З огляду на це **метою** статті визначено відображення революційних подій на Черкащині у мемуарах українських державних і військових діячів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи у хронологічній послідовності висвітлення подій Української революції 1917–1921 рр. на Черкащині в мемуарах, доцільно зазначити, що на початковому етапі революції – падіння самодержавства, зміна влади й утвердження нових владних структур в центрі, викликала у населення краю різне ставлення, яке формувалося під впливом місцевих політичних осередків та наявністю доволі обмеженої інформації (нерідко – суперечливої). Навесні 1917 р. в багатьох віддалених від повітових центрів селах люди практично не мали ніякої інформації про політичну ситуацію. Надія Суровцева (тоді – інструктор Центральної Ради), згадувала, що під час відрядження до Умані у квітні-травні їй довелося бувати в селах Уманського повіту і вона з'ясувала, що «багато сіл взагалі ще нічого не знали про те, що сталося в Петрограді, ані про Тимчасовий уряд, ані про Центральну Раду. І от нашим завданням було їздити, сповіщати і переобирати сільське та волосне правління, замінюючи його сільрадами. Одночасно створювалися «Просвіти»... Сприймалося все з захопленням, ухвалювалися резолюції, проводилися вибори до нових сільрад...» [13, 103].

Революція дала поштовх народній ініціативі і створенню на Черкащині, як і в інших регіонах України, громадських об'єднань різного спрямування. Особливе місце серед них посідає Вільне козацтво – своєрідна військово-міліційна організація українського селянства, мета якої спочатку полягала у захисті своїх сіл від наростаючого громадського безладу, в тому числі і від мародерів та банд дезертирів, що хлинули з фронту. В таких умовах навесні 1917 р. у селі Гусакове Звенигородського повіту (нині – Звенигородський район) зародився рух за утворення Вільного козацтва.

Про формування Вільного козацтва йдеться у спогадах гетьмана України Павла Скоропадського, які були написані ним слідами подій упродовж першої половини 1919 р. і

передавали особистісне сприйняття ним побудови Української держави. Він констатував, що «невдовзі після початку революції у декого з українців, вихованих на старовинних переказах, з'явилося бажання відновити Козацтво. Одночасно в кількох місцях про це толкували, але реальне здійснення ця ідея отримала вперше у Звенигородському повіті, де якийсь Гризла ще в червні місяці [1917 р.] почав організовувати Козацтво, потім ці козацькі організації швидко створювалися і в інших місцях, головним чином на Київщині» [14, 81].

Не обмежуючись описом процесу розгортання вільнокозачого руху, П. Скоропадський показує своє бачення причин виникнення та цілей цього явища. Зазначає, що «спочатку це Козацтво не переслідувало цілком певних соціальних цілей, створювалося воно, головним чином, для підтримання порядку; крім того, селянська молодь, та й старики, охоче примикали до Козацтва заради шапок з «китицею» і «жупанів». Більш свідомі захоплювалися романтичними картинами минулого. Було багато козацьких організацій, хоча б на Полтавщині, які склалися з хліборобів, переважно заможних, а цей сорт людей аж ніяк не можна звинувачувати в надмірному соціалізмі. Поряд з цим, інші сотні набували вже подобу старих гайдамацьких організацій». При цьому у своїх спогадах Павло Скоропадський робить висновок, що «тут на чолі, зазвичай, виявлялися різні авантюристи, рідко ідейні, в більшості випадків вони переслідували свої особисті цілі, просто при зручному випадку поживитися за чужий рахунок. Все, таким чином, залежало постійно від того, хто стояв на чолі частини: чи то сотні, полку чи коша» [14, 82].

Для дослідження періоду зародження та становлення Вільного Козацтва на Звенигородщині особливу цінність становлять спогади безпосереднього учасника подій 1917 р. Юрка Тютюнника, які під назвою «Революційна стихія» уперше були надруковані 1923 р. в «Літературно-науковому віснику» [15, 12]. У передмові автор зазначав: «Пишу на підставі документів і фактів, які маю у своєму розпорядженні, чи які мені відомі. Будучи сам учасником боротьби, я не подаю виключно фактів та документів, утримуючись від оцінки їх. Та вважаю і шкідливим заховувати свої думки про той чи інший факт жива людина мусить реагувати на те, що діється навколо» [16, 4].

Чіпка пам'ять, природна спостережливість та гостре перо дали можливість Ю. Тютюннику детально зафіксувати важливі фрагменти буремної революційної епохи на Черкащині і зробити важливі узагальнення. Ось як він характеризує перші місяці революції: «На порожньому місці населення Звенигородщини організувало свою владу. Нова влада мусіла спиратися на нову силу, вона мусіла дбати про утворення такої сили. Та повинна була боротися за новий лад, повинна пильнувати здобуте. Боротьба з тими, що тільки вчора втекли від влади, не була виключена. Тою новою силою могло бути незаbrane на війну чоловіче населення. Необхідно було тільки його організувати й узброїти...» [16, 48].

Зі спогадів Ю. Тютюнника постає картина формування на Звенигородщині Вільного Козацтва, його організаційні засади: «До праці приступили зараз же в березні місяці. За якийсь тиждень, чи два, кожна волость у повіті мала свій зорганізований гурток. Нова організація прибрала назву Вільне Козацтво... в першій половині квітня відбувся повітовий з'їзд представників Вільного Козацтва. З'їзд зробив постанови:

Вільне Козацтво організується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу. Воно є територіальною військовою організацією, в яку мають право вступати громадяни повіту, не молодші 18 років. Не приймаються до організації люди, ворожі до України, та люди, покарані судом за кримінальні злочини. Всіма справами організації відають командири з радами козацької старшини. На командні посади старшина вибирається. Вибрана старшина призначає собі помічників.

На цьому ж з'їзді вибрано кошового отамана Звенигородського Коша Вільного Козацтва. Смоктей та його товариші відмовилися від такої чести. Вибрали Семена Гризла» [16, 49].

Окремий розділ спогадів Ю. Тютюнника має назву «Повстанська стихія» і присвячений подіям антигетьманського і антинімецького повстання 1918 р. на Звенигородщині. Відзначаючи масовий характер повстанського руху, він робить висновок щодо причин спалаху народного гніву: «Літнє повстання на Звенигородщині було вістуном тої бурі, що своїм поривом змела росіян і їх помічників німців. П'ять місяців пізніше сталося те, чому можна було б запобігти, якби гетьман не вагався зі своїми реформами, які нібито мав на меті переводити. Не треба було давати «працю» на селах «руським офіцерам», а краще спертися на село проти реакції національної і соціальної» [16, 70].

У повстанському русі на Черкащині важливе місце посідав Холодний Яр, де у 1919 році сформувався потужний осередок селянсько-повстанського руху проти загарбників (німецьких окупантів, денікінців, більшовиків), який згодом набув загальноукраїнського значення у боротьбі за українську державність і опору радянській владі. Повстанська територія – Холодноярська республіка, мала високий рівень воєнної організації, власне самоврядування.

Серед мемуарної літератури про боротьбу холодноярців чільне місце посідає широко відомий історико-документальний роман Ю. Горліс-Горського (Ю. Ю. Городянина-Лісовського) «Холодний Яр». Автор – безпосередній учасник подій, старшина Армії УНР, осавул 1-го куреня холодноярського полку гайдамаків. Дослідники відзначають високу як для спогадів історичну надійність його праці, яка дає загальну картину народного спротиву на Чигиринщині, підтверджену в документальних джерелах різного походження.

Описуючи події того часу, Ю. Горліс-Горський зазначає, що «повстанча боротьба в околицях Холодного Яру відрізнялася від тієї ж боротьби в інших місцевостях організаційним ладом та свідомістю цілі – визволення України – в широких масах. В інших районах повстання спалахували, переважно, стихійно, коли «товариші» починали через міру обдирати селян – тут селянин завжди готовий був вхопити зброю і йти назустріч ворогові. Здавалося, вернулися давні козацькі часи, коли кожний хлібороб був озброєний і завжди готовий до бою з татарами. Села були поділені на сотні, які об'єднувалися в полк. Центром тієї бойової організації селянства був оспіваний Шевченком Холодний Яр, власне, історичний Мотрин монастир поблизу нього» [17, 323].

Як приклад бойової організації Холодного Яру з центром у селі Мельники, автор наводить село Матвіївку, зазначаючи, що воно «ділиться на «дієву сотню», яка при першій потребі робить бойову збірку і виступає на об'єднання з дієвими сотнями сусідніх сіл і «резервову сотню», яка виступає на підмогу, або разом з дієвою, як треба більше сил. Збираються по дзвону з церкви: два вдари підряд – дієва, три – обі разом.

В селі завжди є озброєна варта і вартовий, почувши дзвін в сусідньому селі, передає його для свого і дальших. Безперервний, тривожний дзвін подається лише лід час великої небезпеки, або загального повстання і тоді повинні збиратися усі, хто має зброю» [17, 340].

Тема Холодного Яру знайшла відображення у мемуарах одного з керівників повстанського руху в Україні 1918–1922 рр. І. М. Лютого-Лютенка, який спочатку очолював загін звенигородських повстанців, а потім під прізвиськом Гонта брав участь у повстанській боротьбі в районі урочища Холодний Яр, організовував наскоки на регулярні частини Червоної армії, здійснив рейд на Херсонщину, мав зв'язки з Державним центром УНР на еміграції. За деякими джерелами, наприкінці 1920 р. був обраний Головним отаманом Холодного Яру [18, 397].

У своїй книзі «Вогонь з Холодного Яру. Спогади» І. М. Лютий Лютенко характеризує Холодний Яр як осередок повстанського руху і показує його роль у національно-визвольному русі: «Наша «постійна» база-осідок – Холодний Яр – простягалася від Лисянки аж до Чигирини, до Мотриноного монастиря. В околиці Мотриноного монастиря, що в далекому минулому був осередком славної Гайдамаччини, зосереджувалися численні розгалуження глибоких і малодоступних ярів, до кілометра

завдовжки, зарослих старезними лісами, кущами ліщини, глоду, тернини, шипшини. Це ідеальне ідеальне сховище для повстанських чи партизанських загонів. Спочатку, як тільки появилися большевики на Україні, вони поривалися більшими з'єднаннями проникнути в гущу Холодного Яру з надією ліквідувати «петлюрівські банди». Але там вони всі й залишилися... Ні один большевик живим з Холодного Яру не вийшов! Повсталі заманювали заманювали большевиків як можна далі в гущу ярів і в той же час брали їх у смертельний обруч... Після кількох таких «операцій» і найсміливіші червоні частини здалека обминали Холодний Яр: боялися народних месників. Після кожної дальшої вдалої чи не вдалої виправи ми верталися до Холодного Яру як додому, і тут їли, спали, зализували рани, охайлювалися та набиралися сил для нового рейду [19, 51–52].

В окремому розділі І. М. Лютий-Лютенко аналізує зміни у настроях селянства на початковому етапі впровадження більшовиками нової економічної політики – НЕПу, визнаючи її переваги над попередньою грабівницькою політикою «воєнного комунізму», передусім у зменшенні податків і появи економічного інтересу до господарювання. Свої висновки він підтверджує спостереженнями повсякденного життя холоднорських сіл початку 1920-х рр.: «Наслідків дбайливої праці не довелося довго чекати. Селяни почали розживатися, багатіти, як то кажуть, на очах. Не багатіли тільки ті, які не хотіли працювати – лінтюхи і п'яниці. Сільських банд, що займалися грабуванням, майже не чути було, але на їх місце прийшли банди містечкового пролетаріату – різношерстої голоти й волоцюг, босячні» [19, 52].

З гиркотою автор констатує, що «ставлення селянства до повстанців швидко й виразно мінялося на гірше. При зустрічах у селі з дядьками вже не помічалось колишньої приязні та щирости. Вони відвертали голови набік, або дивилися в землю, а сміливіші з-поміж них одверто казали: «Покиньте, хлопці, своє діло, з нього нічого не вийде... Ідіть додому – оріть, сійте, збирайте і будете жити як люди. А жити вже можна, хто не лінується. Послухайте нашої ради. Ми зла вам не хочем...

Терпко і прикро було слухати такі й подібні поради селян, за волю і долю яких ми, повстанці, жертвували самих себе – билися, вмирали, каліками ставали на все життя» [19, 53].

Значний вплив на розгортання повстанського руху на Черкащині мав Перший Зимовий похід Армії УНР тилами Червоної і денікінської армій у грудні 1919 – травні 1920 років, під час якого було проведено низку спільних операцій проти більшовицьких військ та дезорганізації їхніх комунікацій. Більша частина маршруту героїчного походу пролягла територією сучасної Черкащини. Учасником Зимового походу був і голова тодішнього українського уряду Ісак Мазепа. У своїх мемуарах він дає оцінку цій безпрецедентній військовій операції: «Зимовий похід був достойним продовженням героїчної боротьби 1919 року. У цьому його історичне значення. Це була боротьба разом з народом і за народ. Боротьба власними силами і за власну ціль.

...Похід тривав 5 місяців. За цей час армія ні разу не схилила національного прапора. Зберегла себе морально і фізично. Населення годувало й зодягало армію, постачало їй все потрібне і всіма способами допомагало, бо бачило в ній свою армію, яка боролася за інтереси народні» [20, 375].

Автор високо оцінив високий рівень організованості військових частин, що брали участь у поході: «На тлі загальної стихійности та неорганізованости партизанського руху на Україні Зимовий похід був носієм організованости та свідомости. Тим часом, як на широких просторах України гуляла отаманська сваволя, в армії Зимового походу ми бачимо єдину волю командування. Там панували організаційна роз'єднаність та ідеологічний хаос, тут – строга дисципліна й послідовна вірність революційному прапорі Української Народньої Республіки». При цьому І. Мазепа висловлює думку, що «коли б таких боевих сил, як наша армія Зимового походу, ми мали в 1919 р. не 3 тисячі, а в 20 і 50 разів більше, то всі події на Україні мали б зовсім інший характер» [20, 503].

Важливим джерелом про організацію та здійснення Першого Зимового походу Армії УНР (який пройшов територією практично усіх районів сучасної Черкаської області) є мемуари військових, передусім командувача операціями походу генерала Армії УНР М. В. Омеляновича-Павленка. Його книга «Спогади командарма (1917–1920)» розкриває не тільки перебіг воєнних і політичних подій доби Української революції, а й передає яскраву й емоційну картину історії краю того часу. Значно підсилює викладений автором матеріал використання ним штабних документів – наказів та розпоряджень, мап, а також власних записів, щоденників та спогадів учасників походу.

Документально точно автор подає описи маршрутів армійських колон територією Черкащини, згадуючи при цьому Умань, Жашків, Маньківку, Бабанку, Легедзино, Кирилівку, Моринці, Мошни, Канів, Смілу, Черкаси, Золотоношу та інші населені пункти.

Автор спогадів звертає увагу на всіляку підтримку з боку населення Черкащини, наводячи численні приклади: «частини наші всюди тішилися співчуттям мас й їх активною допомогою. Наприклад, частина, яка стояла в селі Оксанино Уманського повіту, охоронялася селянами на їхнє власне бажання на час ночішнього відпочинку. А частини, які билися в районі Тального, мали активну підтримку в часі бою з боку селян, і був випадок, коли одна з наших гарматних частин через зіпсуття гарматних коліс і сильну багнюку примушена була під ворожим напором кінноти залишити гармату, але селяни виступили активно в поміч, відбили од ворога гармату, запрягли у власні коні й доставили гармату до штабу нашої армії» [21, 248].

Не менш показовим є приклад зі спогадів М. В. Омеляновича-Павленка: «З великою радістю зустріло населення своє рідне військо. 27 січня в Кирилівці Звенигородського повіту, 12 верстов на південь від Звенигородки, де виріс наш великий поет Тарас Шевченко, урочисто було освячено прапор Мазепинського полку, який входив до складу Волинської дивізії.

Користуючись добрим відношенням населення до Українського війська, дивізії в цьому районі мали відпочинок. В частинах остаточно була переведена організація, і вже після виходу з цього району обидві дивізії виявляли серйозну бойову силу» [21, 290].

У мемуарах командира кінного полку Чорних запорожців Армії УНР Петра Дяченка в публіцистично-документальному стилі дається хроніка та описи участі полку у Зимовому поході на території Черкащини: «Пройшли села Деренковець та Драбівку. Селяни цих сіл озброєні. Мали досить рушниць, кулеметів, а на площі Драбівки стояли дві гармати. Між собою пов'язані телефоном. Усе це велось під прапором Самостійної України. Полк щиро вітали й запрошували до хат. Радісно було чути й бачити працю національно свідомих людей» [22, 60].

Описуючи повернення похідних колон Армії УНР на Правобережжя, автор цитує наказ по армії від 16 лютого 1920 р.: «Наша армія перейшла на лівий берег Дніпра, де пробула чотири дні. За цей час ми зайняли Черкаси, Золотоношу і зробили велику агітаційну роботу. Селянство побачило, що наша армія існує. Після цього армія повинна перекинутись на правий берег Дніпра. Нашій армії знову доведеться відбутися великий похід, котрий може протягтися до місяця, а за той час справа нашої армії повинна стати на державний шлях» [22, 64–65].

Події Української революції 1917–1921 рр. на Черкащині знайшли відображення також в працях мемуарного характеру В. Петріва [23], П. Христюка [24], О. Доценка [25], Д. Дорошенка [26] та інших авторів.

Таким чином, далеко не повний аналіз мемуарів державних і військових діячів Української революції 1917–1921 рр. засвідчує наявність в них значного масиву інформації про бойові дії, повстанський рух, соціально-економічний розвиток, культурне та релігійне життя та настрої населення в добу революції. Основні теми – формування Вільного козацтва, Холодний Яр як повстанський осередок, Перший Зимовий похід Армії УНР.

Література

1. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 31–58.
2. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 рр.: матеріали особового походження / Р. Я. Пиріг // Архіви України. – 2011. – № 6. – С. 83–102.
3. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного і біографічного джерела: до історіографії проблеми / Н. І. Любовець // [Українська біографістика](#). – 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
4. Малик А. О. Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 16 с.
5. Пархоменко В. А. Мемуарні свідчення про події 1917–1921 рр. в радянській Україні: до загальної характеристики / В. А. Пархоменко // Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки. – 2014. – Вип. 3.37 (105). – С. 148–153.
6. Дудник О. В. Національно-демократичні перетворення на Півдні Київщини в революційну добу (березень 1917–1920 рр.): монографія / О. В. Дудник. – Умань : СПД Сочинський, 2008. – 246 с.
7. Ковальчук М. А. Повстансько-партизанський рух проти білогвардійців на Київщині (вересень 1919–січень 1920 рр.) / М. А. Ковальчук // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 106–121; Ковальчук М. А. Гетьман Павло Скоропадський та українське державотворення доби визвольних змагань / М. А. Ковальчук // Пам'ять століть. – 2002. – № 1 (34). – С. 38–53.
8. Щербатюк В. М. Боротьба селян України проти більшовицької агресії та режиму 1917–1923 років (за матеріалами Державного архіву Київської області і Галузевого архіву Міністерства оборони України) / В. М. Щербатюк // [Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки](#). – 2008. – № 133–134. – С. 114–120; Щербатюк В. М. Вільне козацтво – добровільна громадська міліційна організація в Україні 1917–1921 рр. / В. М. Щербатюк // Науковий вісник Академії внутрішніх справ України. – 2016. – № 2. – С. 275–285; Щербатюк В. М. Історія регіонів: Лисянщина / В. М. Щербатюк. – Київ : Лотос, 2002. – 428 с.
9. Митрофаненко Ю. В. Військова діяльність Андрія Гулого-Гуленка у революційних подіях 1918–1919 рр. на Катеринославщині / Ю. В. Митрофаненко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2014. – Вип. 12. – С. 108–120; Митрофаненко Ю. В. Холодний Яр в історії Української революції 1917–1920-х рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timso.koipro.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/title-257>. – Назва з екрана.
10. Яковенко О. М. Розвиток вільнокозачого руху в південних повітах Київської губернії в умовах Української революції (1917–1918 рр.) / О. М. Яковенко // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2008. – Вип. 5: Історичні науки. – С. 36–38.
11. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник / О. Шатайло. – Львів, 2000. – 144 с.
12. Швидченко Т. М. Перший Зимовий похід Армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917–1921 років: дис. канд. істор. наук / Т. М. Швидченко. – Київ, 2016. – 191 с.
13. Суровцева Н. Спогади / Н. Суровцева. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 431 с.
14. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Головний редактор Я. Пеленський. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 493 с.
15. Романчук О. Юрко Тютюнник – отаман і генерал // Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. – Львів : Універсум, 2004. – С. 5–12.
16. Тютюнник Ю. О. Революційна стихія. Зимовий похід 1919–20 рр. / Ю. О. Тютюнник. – Львів : Універсум, 2004. – 192 с.: іл.
17. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Київ – Львів – Дрогобич : Відродження, 2006. – 432 с.
18. Лютий-Лютенко Іван Макарович // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2009. – Т. 6. – 784 с.
19. Лютий-Лютенко І. М. Вогонь з Холодного Яру. Спогади / І. М. Лютий-Лютенко. – Детройт : Hamthamck Printing, 1986. – 151 с.
20. Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції (1919–1921) / І. П. Мазепа. – Київ : Темпора, 2003. – 608 с.
21. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. – Київ : Темпора, 2007. – 608 с.
22. Дяченко П. Г. Чорні запорожці: спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Петро Дяченко. – Київ ; Вінниця : Стікс, 2010. – 448 с.
23. Петрів В. Спогади з часів української революції (1917–1921) / В. Петрів. – Київ : Поліграфкнига, 2002. – 640 с.
24. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1920 рр. : у 2-х кн / П. Христюк. – Київ : Академкнига, 2011.
25. Доценко О. Зимовий похід (6.12.1919–6.05.1920) / О. Доценко. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. – 375 с.
26. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле. Друге видання / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 275 с.

References

1. Pyrig, R. I. (2009). Memoirs of contemporaries as a source of history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. *Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 4, 31-58 (in Ukr.)
2. Pyrig, R. I. (2011). Sources on the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1921: materials of personal origin. *Archives of Ukraine*. 6, 83-102 (in Ukr.)
3. Lubovec, N. E. (2010). Study of memoirs as a historical and biographical source: to the historiography of the problem. *Ukrainian biography*. 7, 66-104. (in Ukr.)
4. Malyk, A. O. (1999). Memoirs as a source for the history of the Ukrainian revolution (March 1917 – April 1918). *Author's abstract. Dis ... Cand. is Sciences: 07.00.06*. Lviv National University I. Franko. Lviv. 16. (in Ukr.)
5. Parhominko, V. A. (2014). Memoirs of the events of 1917–1921 in Soviet Ukraine: to the general characteristics. *Scientific bulletin of the V. U. Sukhomlynsky State University of MNU. Series: Historical Sciences*. 3.37(105), 148-153 (in Ukr.)
6. Dudnik, O. V. (2008). *National-democratic transformations in the South of Kyiv region during the revolutionary period (March 1917-1920): monograph*. Uman: SPD Sochinsky. 246.
7. Kovalchuk, M. A. (2009). Rebellion-guerrilla movement against the White Guards in the Kyiv region (September 1919-January 1920). *Ukrainian Historical Magazine*. 5, 106-121; Kovalchuk, M. A. (2002). Hetman Pavlo Skoropadsky and the Ukrainian statehood of the epoch of liberation. *The memory of centuries*. 1(34), 38-53.
8. Cherbatyk, V. M. (2008). The struggle of Ukrainian peasants against the Bolshevik aggression and the regime of 1917-1923 (based on the materials of the State Archives of the Kiev region and the Branch archive of the Ministry of Defense of Ukraine). *Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*. 133-134, 114-120. (in Ukr.); Cherbatyk, V. M. (2016). Free Cossacks – Voluntary Public Police Organization in Ukraine 1917–1921 gg. *Scientific Herald of the Academy of Internal Affairs of Ukraine*. 2, 275-285. (in Ukr.); Cherbatyk, V. M. (2002). *History of regions: Lisyanshchyna*. Kyiv: Lotus. 428. (in Ukr.)
9. Mytrofanenko, U. V. (2014). Military activity of Andriy Gogoly-Gulenko in the revolutionary events of 1918–1919 in Ekaterinoslav. *Prydniprov'ia: historical and ethnographic research*. 12, 108-120; Mytrofanenko, U. V. Cold Yar in the history of the Ukrainian Revolution of 1917–1920's. [Electronic resource]. Access mode: <http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/title-257>. Title from the screen. (in Ukr.)
10. Yakovenko, O. M. (2008). Development of a free-cohort movement in the southern provinces of the Kiev province under the conditions of the Ukrainian Revolution (1917–1918). *Bulletin of the Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky*. Historical sciences. Cherkasy. 5, 36-38. (in Ukr.)
11. Shataylo, O. (2000). General Yurko Tyutyunnik. Lviv. 144. (in Ukr.)
12. Shydenko, T. V. (2016). The First Winter Army of the UNR in the context of the national liberation revolution of 1917–1921: *diss. Cand. history sciences*. Kyiv. 191. (in Ukr.)
13. Surovcheva, N. (1996). Memoirs. Kyiv: View them Helen Teligy. 431. (in Ukr.)
14. Skoropatsky, P. (1995). Memoirs. End of 1917 – December 1918. Kyiv – Philadelphia. 493. (in Ukr.)
15. Romanchuk, O. (2004). Tyutyunnik – an ataman and a general. *Tyutyunnik Yu. O. Revolutionary Element. Winter campaign of 1919-20*. Lviv: The universe. 5-12. (in Ukr.)
16. Tyutyunnyk Yu. O. (2004). Revolutionary element. Winter campaign of 1919-20. Lviv: The universe. 192. (in Ukr.)
17. Gorlis-Gorskyy Yu. (2006). Cold Yar Kyiv - Lviv - Drohobych: Renaissance. 432. (in Ukr.)
18. Lyutyi-Lyutenko Ivan Makarovych. (2009). Encyclopedia of Ukrainian History. *Editorial: V. A. Smoly (head) and others. National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of History of Ukraine*. Kyiv: Scientific thought. 6, 784.
19. Lyutyi-Lyutenko I. M. (1986). Fire from Cold Yar. Memoirs. Detroit: Hamthamck Printing. 151. (in Ukr.)
20. Mazepa I. P. (2003). Ukraine in the fire and storm of revolution (1919–1921). Kyiv: Tempora. 608. (in Ukr.)
21. Omelyanovych-Pavlenko M. Memoirs of the commander (1917–1920): Documentary and artistic edition. Kyiv: Tempora. 608. (in Ukr.)
22. Dyachenko P. G. (2010). Black Cossacks: Remembrance of Commander of the First Cavalry Regiment of the Black Cossacks of the Army of the UPR. Kyiv; Vinnitsa: Styx. 448.
23. Petriv V. (2002). Memories from the time of the Ukrainian Revolution (1917–1921). Kyiv: Polygraphbook. 640.
24. Xrystuk P. (2011). Notes and materials for the history of the Ukrainian revolution. 1917–1920: in 2 books. Kyiv: Akademikniga.
25. Docenko O. (2001). Winter hike (6.12.1919–6.05.1920). Kyiv: Publisher them Helen Teligy. 375.
26. Doroshenko D. (1969). My memories of the recent past. Second edition. Munich: Ukrainian Publishing House. 275.

MELNICHENKO Vasyl Mukolayvech,

Cand. Sc. (History), Associate Professor, Senior Lecturer in Archeology and Specialized Historical Studies

e-mail: krz_crk@ukr.net

EVENTS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 ON CHERKASSY REGION IN MEMUARS OF PUBLIC AND MILITARY PERSONS

Abstract

The article reveals the role of memoirs in elucidating the regional peculiarities of the Ukrainian revolution of 1917–1921. Based on the use of the memoirs of state and military figures of the UNR and Hetmanate, the revolutionary events in Cherkasy region, one of the regions of the unfolding of the national liberation struggle for Ukrainian statehood, are covered. Characterized by a separate memoir works, which contain information about the fighting, insurgency, the mood of the local population.

An important component of the source of the research of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 is the memoirs of their direct participants, who, before the end of the liberation struggle, began to emigrate. The dynamic course of the revolutionary processes of 1917–1921, marked by victories and defeats, the conditions of emigre life became a conducive environment for creating a large array of memoirs of contemporaries about still fresh in memory of the time events in Ukraine.

Of particular importance were the memoirs of state and military figures of the Ukrainian People's Republic and Hetmanate, in which, through the prism of personal perception, phenomena, events and figures of the era of the Ukrainian Revolution are reflected. The problem is also highlighted by the fact that, despite certain subjectivism and political preferences, memories of participants and eyewitnesses of those events contain a lot of information, personal impressions and observations that are absent in archival documents and materials of periodicals.

In this context, no less important is the memoirs to study regional features of the events of the revolution. This completeness also applies to Cherkasy region, which in 1917–1921 was one of the regions for the deployment of the national liberation struggle for Ukrainian statehood, and its population actively participated in the state-building processes. It seems quite logical that the course of revolutionary events on the territory of the region was reflected in the memoirs of leading state and military figures, which reinforces the weight of the characteristics and assessments contained therein.

Key words: *memoirs, revolution, source, Cherkassy region.*

*Надійшла до редакції 10.05. 2017
Затверджена до друку 01. 06. 2017*